

POLITYKA ROZWOJU PRODUKCJI I INTENSYFIKACJI ROLNICTWA

Marek Urban

Akademia Rolnicza, Wrocław

Wymieniona w tytule dziedzina nauk ekonomiczno-rolniczych jest niezmiernie szeroka. Bowiem ekonomika produkcji rolnej wypełnia bez mała treść nauki ekonomiki rolnictwa (pojętą w węższym znaczeniu). Przeglądając literaturę ekonomiczno-rolniczą z lat 1960-1971 (oraz w okresie wcześniejszym), łatwo zauważyć, że większość jej omawia zagadnienie rozwoju produkcji rolnej. Chcąc podać pełną bibliografię z tej dziedziny należałoby podać prawie całość piśmiennictwa ekonomiczno-rolniczego.

Użyte w tytule słowo „polityka” jeszcze bardziej rozszerza omówienie nauki o produkcji i intensyfikacji rolnictwa. Mając na względzie piśmiennictwo, można by omawiać tylko te pozycje, które mają w swoim tytule słowo „produkcja” lub „intensywność”, jak podano w tytule referatu.

Wykaz taki podany w załączeniu, nie jest jednak kompletny, a poza tym istnieje znacznie większa liczba opracowań, które choć nie mają w tytule słów „produkcja”, czy „intensywność”, o tych problemach traktują nieraz bardzo szeroko.

Ponieważ nie jest możliwe omawianie poszczególnych opracowań, wybrano z tej szerokiej dziedziny kilka najważniejszych problemów, które będą przedmiotem kompleksowej oceny.

PROBLEM 1 — CZYNNIKI WARUNKUJĄCE ROZWÓJ PRODUKCJI ROLNEJ

Na ten temat istnieje bardzo dużo opracowań, które generalnie należy ocenić bardzo pozytywnie. W opracowaniach tych drobiazgowo wyspecyfikowane zostały wszystkie czynniki, od których zależy rozwój produkcji rolnej w Polsce.

Mimo że, autorami tych opracowań są ekonomiści, nie pominięto w nich czynników ze sfery techniki i technologii produkcji. Autorzy wykazali, że nie można wyizolować ekonomiki od techniki, że obie te dzie-

dziny stanowią integralną całość. Najliczniej występują opracowania, omawiające konieczność, z punktu widzenia ekonomicznego, podniesienia na wyższy poziom uprawy roli i roślin, nawożenia, hodowli i chowu zwierząt gospodarskich, mechanizacji, ochrony roślin, ochrony zdrowotnej zwierząt itp. Przy każdym z czynników omawiane jest i ilustrowane liczbowo, na podstawie wyników badań, jego znaczenie i wpływ na wyniki gospodarowania.

Druga grupa opracowań zajmuje się czynnikami z zakresu polityki rolnej, ekonomiki i organizacji rolnictwa. Przedmiotem tych opracowań są głównie ceny artykułów rolnych i przemysłowych środków produkcji, sprawa opłacalności wytwarzania poszczególnych produktów rolnych, zbyt i podaż, kontraktacja, organizacja rolnictwa. Ta grupa, choć w porównaniu z poprzednią mniej liczna, składa się przeważnie z większych opracowań. Przeważająca część tych opracowań ma charakter poważnych, naukowych rozpraw. Wspólną ich cechą jest jeszcze i to, że problematykę rozpatrują głównie w makroskali.

Obok tych dwu głównych grup można jeszcze wymienić grupy mniej licznych opracowań, zajmujących się czynnikami odnoszącymi się do inwestycji, handlu wiejskiego, usług, infrastruktury, szkolnictwa ogólnego i zawodowego, poradnictwa rolniczego oraz innych dziedzin.

Nastąpił też, w omawianym okresie, rozwój piśmiennictwa dotyczącego poradnictwa rolniczego. Obok wymienionych podstawowych opracowań ukazało się dużo artykułów opracowanych zarówno przez pracowników naukowych, jak i pracowników terenowych, np. agronomów i zootechników gromadzkich oraz inspektorów Rejonowych Rolniczych Zakładów Doświadczalnych, wojewódzkich rad narodowych. Mimo ożywienia, piśmiennictwo z tego zakresu jest ciągle jeszcze niedostateczne. W szczególności pożądane są dalsze publikacje, które omawiałyby metody poradnictwa i metody badania efektywności stosowanych metod.

Powstały też opracowania precyzujące postulaty, których realizacja prowadzi do pożądanego rozwoju rolnictwa w Polsce. Słuszność wysuwanych postulatów, jak i identyfikacja czynników, na podstawie których postulaty te powstały, nie podlegają dyskusji. Mimo to, pozostały do wyjaśnienia dwie najważniejsze chyba sprawy związane ze wspomnianymi czynnikami i postulatami.

Pierwsza z nich, to wzajemne uwarunkowanie czynników rozwoju rolnictwa. Wiadomo, że znaczenie poszczególnych czynników dla rozwoju produkcji rolnej jest bardzo różne oraz, że efektywność jednego czynnika uzależniona jest w dużym stopniu zarówno od jednoczesnego występowania innego czynnika lub zespołu czynników, jak również od czynników, które działały uprzednio. To wzajemne uwarunkowanie czynników przypomina kompleks powiązań, jaki tworzy płodozmian ze zmianowaniem roślin, wraz z melioracjami i nawożeniem, uprawą, mechanizacją i warunkami przyrodniczo-ekonomicznymi. Każdy element w tym

kompleksie ma swoje miejsce w przestrzeni i czasie, a efektywność każdego zależy od odpowiedniego zastosowania pozostałych. Podobnie, jak rośliny w płodozmianie muszą następować po sobie w taki sposób, aby jedna stwarzała najlepsze warunki życia drugiej, tak samo nie może przyjść w dowolnym czasie i miejscu nawożenie, melioracje podstawowe, szczegółowe i zagospodarowanie pomelioracyjne. Wszystkie zabiegi muszą przyjść w odpowiednim czasie i kolejności oraz w odpowiednim zestawie, tj. łącznie z innymi.

Podobnie ma się sprawa z olbrzymią ilością czynników, decydujących o tempie rozwoju rolnictwa. Aby uzyskać maksymalny efekt należy określić miejsce i znaczenie każdego czynnika oraz zestaw w jakim powinien on się znaleźć. Należy sporządzić pewien rodzaj płodozmiannu czynników rozwoju rolnictwa". Bardzo ważne jest określenie początku tego zmianowania, a więc pierwszego, najważniejszego członu stanowiącego główne ogniwo, od którego zależy efektywność pozostałych.

Druga sprawa polega na tym, że czynniki limitujące rozwój produkcji rolnej rozpatrywane są zazwyczaj w oderwaniu od gospodarstw rolnych. Mówi się np. o wpływie zwiększenia nawożenia, mechanizacji, budownictwa, rozszerzania zakresu usług itp. Zapomina się przy tym, że wszystkie czynniki mogą być stosowane nie w ogóle, ale wyłącznie w gospodarstwach rolnych. Mamy do czynienia z dużą liczbą i różnorodnością grup gospodarstw. Działanie poszczególnych czynników jest różne w różnych grupach gospodarstw i dlatego rozważania nad rozwojem produkcji rolnej nie mogą być zbyt ogólne, a muszą uwzględnić fakt różnorodności. Opracowania dotyczące tego zagadnienia byłyby bardzo pożądane.

PROBLEM 2 — PLANOWANIE ROZWOJU PRODUKCJI ROLNEJ

Po zapoznaniu się z piśmiennictwem na powyższy temat można wymienić następujące spostrzeżenia:

a) opublikowano sporo opracowań z teorii planowania rozwoju produkcji w pojedynczych gospodarstwach, głównie wielkotowarowych. W opracowaniach tych występuje rozbieżność poglądów różnych autorów. Różnice odnoszą się przede wszystkim do stopnia szczegółowości jaką plan powinien zawierać. Ciekawe, że w różnych okresach poglądy były pod tym względem różne. W tej dziedzinie nie zawsze nauka wskazywała drogę organom planującym, często było odwrotnie. W okresie, gdy w centralnych jednostkach planistycznych panował pogląd, że im więcej wskaźników dyrektywnych tym lepiej, gdy sądzono, że można z centralnego szczebla zarządzić prawie każdym pgr, nauka stworzyła teorię takiego właśnie planowania,

b) w miarę upływu czasu i stwierdzenia nieprzydatności drobiazgowego ogólnego planowania produkcji rolnej, zaczęły dochodzić do głosu poglądy przeciwne. Pojawiły się opracowania, w których postulowano

zmniejszenie ilości wskaźników dyrektywnych i uwzględnienie w ten sposób specyfiki produkcji rolnej,

c) mimo pozytywnej ewolucji w poglądach na metody planowania produkcji rolnej, nie została do dnia dzisiejszego opracowana metoda planowania produkcji w przedsiębiorstwie pgr, która wytrzymałaby próbę praktyki,

d) słabość opracowań teorii planowania rozwoju produkcji rolnej daje o sobie znać głównie jeśli chodzi o planowanie perspektywiczne i wieloletnie. Przyczyną tej słabości są m. in. braki w rozwoju informatyki i prognostyki,

e) dorobek nauk ekonomiczno-rolniczych w teorii planowania rozwoju rolnictwa, jako działu gospodarki narodowej, jest niewielki,

f) na podkreślenie zasługuje duży dorobek w teorii tzw. rejonizacji rolnictwa, która odegrała dużą rolę zarówno w teoretycznym, jak i praktycznym planowaniu rozwoju rolnictwa, w skali makro i terytorialnym różnicowaniu. Do rozwoju tej teorii przyczynił się zwłaszcza prof. F. Dziedzic,

g) w ostatnich latach nastąpił wzrost publikacji na temat planowania rozwoju rolnictwa. Stało się to dzięki zastosowaniu metod matematycznych. Dzięki tym metodom rozwinęła się początkowo teoria optymalizacji produkcji w pojedynczych gospodarstwach, a ostatnio również i w makroskali. Wiodącą rolę odgrywa tu IER i niektóre wyższe szkoły rolnicze.

Na podkreślenie zasługuje opracowana przez T. Marszałkowicz metoda marginalnej optymalizacji wielowariantowej. Dzięki tej metodzie można w sposób optymalny rozdzielić środki między poszczególne jednostki produkcyjne.

Wymienić też wypada prace nad metodą centralnego planowania rozwoju produkcji rolnej w skali makro, prowadzone przez Instytut Planowania przy Komisji Planowania Urzędu Rady Ministrów. Jest to temat oznaczony symbolem 11-04, zatytułowany: *Opracowanie i wdrożenie systemów cząstkowych optymalizacji programowania oraz banku informacji dla potrzeb ich budowy, jak też dla potrzeb zarządzania, wykonywania planu i przestrzennego rozmieszczenia produkcji rolniczej*. Pierwsza faza pracy została już opracowana. Jej autorami są: T. Marszałkowicz i T. Rychlik. W opracowaniu tym autorzy przedstawili w dwóch wariantach ogólną koncepcję systemu planowania oraz dalsze fazy niezbędnych prac nad samą metodą. Choć zdania nad przydatnością opracowanej koncepcji nie są jednolite, uważam, że opracowanie to stworzyło nowe i szerokie perspektywy dla myśli ekonomicznej w dziedzinie planowania.

Ogólnie można stwierdzić, że dzięki popularyzacji metod matematycznych, problematyka planowania rozwoju produkcji znalazła się na nowej i pożądanej oraz przyspieszonej drodze rozwoju. Teoria planowa-

nia w rolnictwie polskim nie miała przed tym tak solidnych naukowych podstaw, jak obecnie. Należy zrobić najwyższy wysiłek, aby rozwoju tego nie hamować, a przeciwnie — istniejący kierunek badań, uwzględniający metody matematyczne, jeszcze bardziej utrwalić i możliwie szybko upowszechnić.

Niestety nie zawsze i nie wszędzie warunki do zastosowania tych metod są sprzyjające. Przy każdej okazji wytyka się wszystkie trudności, na jakie ze zrozumiałych względów napotykają ci wszyscy, którzy z uporem badania takie prowadzą. Grupa „upartych” jest nieliczna i napotyka, jak zawsze w takich przypadkach, na olbrzymie trudności. Nie należy tych trudności wykorzystywać przeciwko nim, ale stworzyć najlepsze warunki, aby trudności te mogli jak najszybciej przezwyciężyć.

PROBLEM 3 — POLITYKA ROZWOJU PRODUKCJI ROLNEJ

Powyższy temat należy do dyscypliny naukowej polityki agrarnej. Piśmiennictwo na ten temat w latach 1960-1971 wyraźnie się ożywiło w stosunku do lat ubiegłych. Mimo to, w dalszym ciągu było dość szczupłe. Ciężyły na nim, choć słabiej niż w poprzednich okresach, względy doktrynalne. W opracowaniach przeważają raczej życzenia niż teorie, wypływające z badań naukowych. Wydaje się, że ten stan rzeczy świadczy o sprzecznościach tkwiących w owym okresie w polityce rolnej. Jedną z nich była sprzeczność między strukturą społeczną gospodarstw, a stosowaną wobec nich polityką rolną. Prawie 84% użytków rolnych jest we władaniu gospodarstw stanowiących prywatną własność, a uwaga centralnej polityki rolnej skierowana była na pozostałe 16% użytków rolnych. W wieloletnich i perspektywicznych planach rozwoju rolnictwa postępuje się tak, jakby sektora indywidualnego albo już nie było, albo jakby w bliżej nieokreślonym ale niedługim czasie, miał zniknąć. Jest to wizja rolnictwa wielkotowarowego i socjalistycznego, ale nie ma sprecyzowanych dróg i tempa dojścia do tej skali, a od tego zależy rozwój produkcji rolnej.

Nie ma teorii, która by wyjaśniła proces przeobrażenia sektora indywidualnego. Wykształcił się jednak ten proces w praktyce. Polega on na przejmowaniu przez sektor socjalistyczny, głównie pgr, ziemi gospodarstw indywidualnych, które zostały oddane Państwu za rentę, lub zostały przez właścicieli po prostu porzucone. W praktyce ma miejsce proces stałego ekonomicznego podupadania coraz liczniejszej grupy gospodarstw. Żywiłowy i nie kontrolowany przebieg tego procesu jest bardzo szkodziwy i fatalnie odbija się na możliwościach produkcyjnych całego sektora drobnotowarowego. A właśnie od tego sektora zależy w pierwszym rzędzie ilość wytworzonych w kraju produktów rolnych.

W Polsce zrezygnowano z pospiesznej drogi likwidacji indywidualnych gospodarstw chłopskich i wybrano model socjalizacji na drodze

długotrwałej i dobrowolnej. Nie wchodząc w ocenę trafności wyboru tej drogi do socjalizmu, logika nakazuje stwierdzić: skoro już wybrano drogę stopniowej socjalizacji, skoro zostawia się gospodarstwa chłopskie na długi, nieokreślony okres czasu, to w interesie społecznym należy tym gospodarstwom stworzyć możliwości rozwoju, aby mogły jak najwięcej produkować.

Wśród wszystkich czynników, zarówno hamulców, jak i stymulatorów rozwoju produkcji tych gospodarstw, głównym ogniwem jest, moim zdaniem, wielkość obszarowa gospodarstw. Zbyt mały ich obszar jest głównym czynnikiem (hamulcem) powodującym niską efektywność stosowanych czynników — stymulatorów produkcji, a powiększenie ich obszaru jest głównym ogniwem, który jedynie może stworzyć warunki do efektywnego stosowania innych czynników, niezbędnych do rozwoju produkcji. W miarę bowiem rozwoju sił wytwórczych jednostka siły roboczej, z punktu widzenia jej możliwości produkcyjnych, stale rośnie, a jeżeli areał ziemi się nie zmienia, to w rzeczywistości maleje. Powiększanie powierzchni może nastąpić tylko w pewnej liczbie gospodarstw chłopskich i to tylko poprzez likwidację innych gospodarstw tego sektora. We wszystkich rozwiniętych krajach, gdzie występują gospodarstwa prywatne, proces zmniejszania liczby producentów rolnych jest dlatego silnie popierany. Państwa te wydatkują ze swoich budżetów bardzo znaczne sumy na przyspieszenie tego procesu. Np. w Holandii państwo wykupuje od chłopów gospodarstwa po aktualnej cenie rynkowej i dodatkowo przyznaje tym chłopom (aby ich zachęcić do sprzedaży) dożywotnią, dość znaczną rentę. W ten sposób państwo tworzy zapas ziemi, który służy (poprzez odsprzedaż na bardzo dogodnych warunkach) do powiększania powierzchni pozostałych gospodarstw.

Przechodzenie rolników do innych zawodów jest procesem korzystnym zarówno dla rolników, jak i dla całego społeczeństwa. Chodzi tylko o to, aby proces ten nie przebiegał żywiołowo, aby był procesem kontrolowanym. Kierowane musi być tempo oraz rodzaj gospodarstw, które powinny ulec likwidacji. Zanikać powinny gospodarstwa małe. W gospodarce narodowej winny działać mechanizmy stwarzające dobre warunki egzystencji tylko takim gospodarstwom, w których na jednostkę siły roboczej przypada nie mniej niż określona dla danych warunków produkcyjnych niezbędna powierzchnia.

Warto zwrócić uwagę, że mechanizmy takie w gospodarce polskiej działały, ale niestety w odwrotnym kierunku. Stwarzały lepsze warunki egzystencji gospodarstwom małym. Kto ma przejmować ziemię likwidowanych gospodarstw? Zgodnie z dotychczasową praktyką i niepisaną teorią ma to robić sektor państwowy. Jest to tak zwana droga do socjalizmu w rolnictwie przez „pegeryzację”. Nasuwają się przy tym następujące uwagi:

1. Państwo nie dysponuje odpowiednimi środkami niezbędnymi do

zagospodarowania całego, powstającego w sposób niekontrolowany, państwowego funduszu ziemi.

2. Państwowe gospodarstwa rolne nie są też do tak olbrzymiego przedsięwzięcia organizacyjnie, odpowiednio przygotowane. Bez spełnienia tych warunków rozszerzanie areału pgr nie może być uznawane za równoznaczne z rozwojem, czy wzmocnieniem sektora socjalistycznego w rolnictwie, czy socjalizmu w ogóle. Skutki takiego procesu są chyba wręcz przeciwne. Przyjmować nowe ziemie pgr powinny tylko w dwóch przypadkach: gdy w konkretnym wypadku jest to korzystne, lub gdy nikt inny nie chce tej ziemi przyjąć.

Wynika z tego, że bardzo wskazane jest, aby znaczną część ziemi likwidujących się gospodarstw, tam gdzie to jest możliwe, przejmowały gospodarstwa indywidualne.

W związku z przedstawionym rozumowaniem potrzebne są badania i opracowania, które dałyby odpowiedź na zasadnicze pytania: jakie gospodarstwa indywidualne, tzn., jak duże i o jakiej strukturze produkcji, należy tworzyć? Jak regulować tempo wypadania gospodarstw, asortyment wypadających gospodarstw itp.?

Poważną luką w piśmiennictwie ekonomiczno-rolniczym, w dziedzinie polityki rozwoju produkcji i intensyfikacji rolnictwa, jest brak metod ekonomicznego rachunku w pracach planistycznych i projektowych. Nie ma właściwie ścisłych i naukowo uzasadnionych, technicznych parametrów, niezbędnych do prac planistycznych. Chodzi o takie parametry, jak kształt i wielkość gospodarstw, działek, pól płodozmianowych, odległość pól od ośrodka gospodarczego, stopień rozdrobnienia, optymalna długość dróg itp. Wszystkie, przykładowo wymienione elementy i jeszcze wiele innych, są ze sobą ściśle powiązane i dla konkretnych sytuacji posiadają wartości optymalne. Niestety nie opracowano metod obliczania tych optymalnych wielkości, nie ma nawet sposobów liczbowego ujęcia poszczególnych elementów. Brak takich opracowań wyjaśnić chyba można brakami wyczerpujących danych statystycznych z tego zakresu, dotyczących zarówno gospodarstw indywidualnych, jak i pgr.

PROBLEM 4 — INTENSYWNOŚĆ W ROLNICTWIE

Problem intensywności zajmuje w piśmiennictwie ekonomicznym, w każdym okresie, sporo miejsca, ale poglądy w tej sprawie są bardzo kontrowersyjne.

Przegląd sporej części tych poglądów podał J. Okuniewski [80]. Właściwie tylko w kilku sprawach nastąpiła zgodność wśród większości ekonomistów. Do spraw takich zaliczyć można określenie samego pojęcia intensywności rolnictwa. Pewien spór na ten temat zakończyło stwierdzenie R. Manteuffla: „Czy o intensywności produkowania stanowi wielkość nakładów produkcyjnych w ogóle..., czy tylko nakładów racjonalnych.

Otóż dzisiaj uważam (w swoim czasie twierdziłem inaczej, ale zmieniłem pogląd), że decyduje wielkość nakładów w ogóle" [61].

Druga sprawa, w której zapanowała zgodność — to przyjęcie, że można mówić zarówno o intensywności produkcji, jak i intensywności organizacji.

Trzecia zgodność wyraża się w tym, że intensyfikacja produkcji nie jest celem, ale tylko środkiem do realizacji określonego celu. Wszyscy poza tym uważają, że intensyfikacja produkcji jest w Polsce koniecznością.

Do poglądów kontrowersyjnych należy przede wszystkim sprawa mierzenia intensywności. Różni autorzy stosują różne, przez siebie często *ad hoc* wypracowane miary, a miarom od dawna istniejącym przypisują różne znaczenie.

Ogólnie można powiedzieć, że główną cechą, charakteryzującą obecny stan rzeczy w dziedzinie mierzenia intensywności, jest przypisywanie jakiemuś miernikowi bardzo szerokiego, prawie uniwersalnego znaczenia. Również w poszukiwaniach właściwego wskaźnika intensywności można zauważyć dążenie do znalezienia takiego miernika, który ujmowałby jednocześnie możliwie jak najwięcej spraw, często dość różnych, aczkolwiek dotyczących intensywności. To właśnie podejście jest chyba głównym źródłem nieporozumień i trudności — jest sprzeczne ze znaną zasadą, że nie ma uniwersalnych wyznaczników, które by od razu o wszystkim mówiły. Zasada ta głosi: dla każdego celu — odpowiedni miernik.

Zasada ta jest szczególnie aktualna, gdy mówi się o intensywności gospodarstwa rolnego, które obejmuje intensywność organizacji gospodarstwa oraz intensywność produkcji gospodarstwa. Obie te kategorie można ponadto rozpatrywać zarówno w ujęciu technicznym, jak i ekonomicznym.

Każda z tych kategorii może być celem mierzenia i należy spodziewać się (zgodnie z przytoczoną zasadą), że dla każdej należy określić oddzielny, dla niej tylko odpowiedni, miernik.

Wymienione 4 kategorie nie wyczerpują zagadnienia intensywności. W zakresie bowiem intensywności organizacji gospodarstwa (zarówno w ujęciu technicznym, jak i ekonomicznym) można wyróżnić intensywność organizacji różnych elementów gospodarstwa, jak: użytków rolnych, struktury zasiewów, inwentarza żywego, stada, roślin itp. Każda z tych kolejnych pochodnych kategorii będzie zapewne również wymagała odpowiedniego miernika. Mierników więc musi być tyle, ile jest przedmiotów i celów mierzenia intensywności. Żaden miernik nie może być przydatny do mierzenia równocześnie wszystkich kategorii, które zostały wyżej wymienione, a które nie wyczerpują całego zagadnienia intensywności.

Drugą, często dyskutowaną sprawą, jest przydatność systemów punk-

towych mierzenia intensywności. Istnieją różne poglądy na ten temat. Uważam, że system ten jest obecnie mało przydatny, choćby z tego względu, że wielkości jakie podaje nie mogą być wykorzystane w rachunku ekonomicznym, ani w nowoczesnych metodach planowania produkcji, czy organizacji gospodarstwa.

Trzecia sprawa, to wątpliwość, czy ma sens dodawanie do siebie różnych pod względem natury fizycznej nakładów jak: nawozy sztuczne, pasze, amortyzacja maszyn i budynków, różnego rodzaju materiały itp. Uważam, że nie jest to uzasadnione. W żadnym bowiem procesie przetwarzania, różne pod względem fizycznym środki produkcji (a mianowicie takie, których nie można w jednostkach naturalnych dodawać), razem nie biorą udziału. Należy tylko badać intensywność użycia każdego rodzaju środka produkcji oddzielnie (czasami grupy nakładów). Natomiast nie występuje potrzeba obliczania intensywności wszystkich nakładów łącznie, gdyż nie występuje taki stosunek input-output, w którym brałyby udział jednocześnie wszystkie nakłady. Wydaje się, że kategoria intensywności ma przede wszystkim sens w sferze technicznej, jak np. intensywność nawożenia, żywienia itp. W sferze ekonomicznej spotykamy się wyłącznie z kosztami, którymi też należy się posługiwać.

Ostatnia sprawa, która zwraca uwagę w opracowaniach traktujących o intensywności, to słabe powiązanie tej problematyki z różnymi konkretnymi typami gospodarstw i konkretnymi technologiami produkcji.

BIBLIOGRAFIA

1. Adamowicz M.: Postęp naukowo-techniczny jako czynnik wzrostu produkcji rolnej. Zesz. nauk. SGGW Ekon. Org. rol. z. 12, 1970.
2. Adamowski Z., Lewandowski J.: Rolnictwo polskie w dwudziestopięcioleciu. PWN, Warszawa 1970.
3. Adamowski Z.: Rolnictwo Polskie w dwudziestopięcioleciu. PWN, Warszawa 1970.
4. Bajan K.: 10 lat nowej polityki rolnej. Tryb. Spółdz. nr 4, 1967.
5. Bajorek M.: Kierunki organizacyjnego i gospodarczego rozwoju rolniczych spółdzielni produkcyjnych. Roczn. rol. 1966.
6. Barcikowski K.: O nowy stopień rozwoju rolnictwa wielkopolskiego. Życie Part. nr 9, 1970.
7. Bolesławska B.: Charakter i mechanizm procesu intensyfikacji produkcji rolnej w gospodarstwach zespołowych. Wieś współcz. nr 1, 1969.
8. Brzoza A.: Skumulowane nakłady pracy na produkcję rolniczą i poza rolniczą w Polsce. Zag. Ekon. rol., nr 4, 1970.
9. Błażejowski M. Z.: Z problematyki prawnej intensyfikacji produkcji rolnej. Państwo i Prawo z. 4/5, 1968.
10. Byszewski W.: Kierunki przemian w produkcji roślinnej. PWRiL, Warszawa 1968.
11. Cedro T.: Intensyfikacja produkcji trzody chlewnej. Prz. hod. nr 19, 1968.
12. Choniuk E.: Stan ogrodnictwa w woj. lubelskim i kierunki jego rozwoju do roku 1975. Ogrodnictwo nr 2, 1970.
13. Cieślík A.: Rozwój produkcji zwierzęcej w woj. lubelskim. Gosp. Admin. teren. nr 11, 1970.

14. Dach Z.: Stan i perspektywy produkcji i zużycia nawozów mineralnych w Polsce a możliwości likwidacji importu zbóż. *Probl. ekon.* nr 1, 1968.
15. Dembiński R.: Rozwój produkcji rolnej w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej (1944-1969). *Post. Nauk. rol.* nr 5, 1970.
16. Dyka S., Urban R.: Tendencje rozwojowe w produkcji bydła. Warszawa 1969. *Studia i Materiały IER* z. 220.
17. Fiedor K.: Stan i perspektywy rozwoju rolnictwa na Dolnym Śląsku w latach 1945-1970. *Kwart. hist. Sobótka* nr 70.
18. Gagoś K.: Poziom intensywności produkcji rolniczej w gospodarstwach chłopskich w rejonie kanału Wieprz-Krzna *Ann. UMCS Sect. H. Vol. 4*, 1970.
19. Gajewski J., Józwiak W., Zorychta K.: Optymalne planowanie w przedsiębiorstwie rolniczym. WPRiL Warszawa 1970.
20. Gajewski J., Zorychta K.: Problem przydatności rozwiązań ekonomicznych zbliżonych do optymalnego przy reorganizacji przedsiębiorstw rolniczych. *Zag. Ekon. rol.* nr 3, 1965.
21. Gajos S.: Statystyka rolnicza a zmiany w systemie sterowania gospodarką narodową. *Wiad. stat.* nr 12, 1970.
22. Gawłowski K.: Kierunki rozwoju nasiennictwa roślin uprawnych w Polsce. *Nowe Rol.* nr 15/16, 1969.
23. Gonet Z.: Intensyfikacja produkcji pasz zielonych i kryteria jej wyceny. *Nowe Rol.* nr 4, 1970.
24. Grochowski M.: Rozwój rolnictwa w Polsce Ludowej. *Problemy ekon.* nr 2, 1970.
25. Grochowski Z.: Intensyfikacja a koszty produkcji rolnej. *Zag. Ekon. rol.* nr 3, 1968.
26. Grochowski Z.: Intensywność i opłacalność rolniczych spółdzielni produkcyjnych. PWRiL, Warszawa 1972.
27. Herer W.: Procesy wzrostu w rolnictwie na tle zmian struktury konsumpcji. PWE, Warszawa 1970.
28. Homanowska E.: Intensyfikacja produkcji pasz w gospodarstwach. *Prz. hod.* nr 11, 1970.
29. Hunek T.: Rozważania nad programem rozwoju rolnictwa polskiego. Podstawowe wyznaczniki wzrostu rolnictwa polskiego w latach 1971-1975 oraz 1985. *Nowe Rol.* nr 22-24, 1970.
30. Hunek T.: Perspektywy naszego rolnictwa. LSW, Warszawa, 1969.
31. Hybel J.: Udział rolnictwa w dochodzie narodowym, inwestycjach i handlu zagranicznym w latach 1947-1968. *Wieś współcz.* nr 9, 1970.
32. Jagielski M.: Kierunki rozwoju rolnictwa w latach 1971-1975. *Gosp. Admin. teren.* nr 11, 1969.
33. Jaroszyński A.: Tendencje rozwojowe w chowie i skupie bydła rzeźnego (w woj. opolskim) *Prz. hod.* 1968.
34. Jasiewicz A.: Znajomość środowiska przyrodniczego warunkiem intensyfikacji rolnictwa Ziemi Zachodnich. *Wieś współcz.* nr 4, 1967.
35. Jennermann S.: Problemy intensyfikacji i racjonalizacji produkcji rolniczej. (tłum.) *Międzyn. Czasop. rol.* nr 1, 1968.
36. Kardys J.: Intensyfikacja gospodarki rolnej (woj. opolskie) *Życie Part.* nr 10, 1969.
37. Kolbusz F.: Intensyfikacja produkcji — główne zadania rolnictwa (na przykładzie regionu rzeszowskiego). *Probl. ekon.* nr 2, 1971.
38. Kopeć B.: Rejony intensywności oraz kierunki produkcji rolniczej w woj. wrocławskim. Wrocław 1958.
39. Kostecki J.: Hodowla owsów — perspektywy rozwoju i przegląd piśmiennictwa. *Post. Nauk. rol.*, 1968.

40. Kowalski S.: Rozwój produkcji zwierzęcej w kombinacie Kietrz. Prz. hod. nr 21/22, 1968.
41. Kozak C.: Warunki intensyfikacji produkcji rolniczej w woj. kieleckim. Wieś współcz. nr 6, 1968.
42. Kozłowski Z.: Ekonomiczne problemy podstawowych gałęzi produkcji rolnej. PWRiL, Warszawa 1959.
43. Krzywonos J.: Podstawowe czynniki produkcji w rolnictwie. Przekroje Woj. PWRiL, Warszawa 1969.
44. Książek J.: Kierunki rozwoju ochrony roślin w Polsce. Międzyn. Czas. rol. nr 1, 1967.
45. Kubiak K.: Rozwój produkcji sadowniczej w okresie dwudziestolecia Polski Ludowej. Post. Nauk rol., 1967.
46. Kubica J.: Rozmieszczenie i kierunki rozwoju produkcji rolniczej na terenie ziem górskich południowej Polski. Wrocław, 1962.
47. Kudra K.: Problem rozwoju systemów rolnictwa. (tłum.) Międzyn. Czas. rol. nr 5, 1970.
48. Kuhl S.: Zadania rozwoju polskiego rolnictwa w latach 1968-1970. Międzyn. Czas. rol. nr 2, 1968.
49. Laskowski S.: Kierunki produkcji roślinnej na tle regionalizacji rolniczej Pomorza Gdańskiego. Szczecin 1962.
50. Lewandowski J.: Ekonomiczne problemy polityki rolnej. PWN, Warszawa 1969.
51. Liczkowski J.: Badania intensywności w ujęciu przestrzennym. PWRiL, Warszawa, 1964.
52. Luchowiec J., Rawczyk W.: Osiągnięcia produkcji zwierzęcej 25-lecie Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej. Prz. hod. nr 19/20, 1969.
53. Luchowiec J., Matykiewicz J.: Kształtowanie się produkcji zwierzęcej w okresie 1964-1968 oraz wytyczne dalszego jej rozwoju do 1975 r. Prz. hod. nr 18, 1968.
54. Łach W.: Rozwój rolnictwa w rejonie uprzemysłowionym. Probl. ekon. nr 3, 1968.
55. Łojewski S.: Warunki intensyfikacji produkcji rolnej na Żuławach. Wieś współcz. nr 3, 1968.
56. Łukaszczyk-Karpińska T.: Intensyfikacja chowu bydła w rolniczych spółdzielniach produkcyjnych. Prz. hod., 1968.
57. Makara H.: Rozwój produkcji buraka cukrowego a lokalizacja przemysłu cukrowniczego. Wieś współcz., 1968.
58. Małanicz Z.: Mechanizm rozwoju rolnictwa i wzrostu produkcji rolnej. Zesz. nauk. SGGW, z. 12, 1970.
59. Małkowski J.: Rozwój produkcji zwierzęcej w grupach gospodarstw chłopskich w ciągu ostatnich lat. Zag. ekon. rol., 1968.
60. Manteuffel R.: Specjalizacja czy wielostronność gospodarstw rolniczych w Polsce przy uwzględnieniu zagadnienia związanego z tym ryzyka oraz niepewności. Ekonomista nr 1, 1967.
61. Manteuffel R.: Intensywność produkcji a intensywność organizacji. Zagad. Ekon. rol. nr 2, 1968.
62. Marszałkiewicz T.: Opracowanie i wdrożenie systemów cząstkowych optymalizacji programowania oraz banku informacji dla potrzeb budowy, jak też dla potrzeb zarządzania wykonywaniem planu i przestrzennego rozmieszczenia produkcji rolniczej (maszynopis).
63. Martyna J.: Tendencje rozwojowe w obsadzie bydła i trzody chlewnej w Polsce w okresie 1954-1963. Zesz. nauk. WSR nr 33, Ekonomika. Kraków, 1966.
64. Matynia B.: Rozwój rolnictwa w okresie 25-lecia Polski Ludowej. Zesz. nauk. Pol. Gdań. nr 5, 1969.

65. Mąkowski T.: Kierunki intensyfikacji gdańskiego rolnictwa. *Gosp. Admin. teren.* nr 9, 1969.
66. Michna K.: Poziom produkcji i zasoby siły roboczej w gospodarstwach rolników-robotników i gospodarstwach rolników. *Ekonomista* nr 1, 1968.
67. Michna K.: *Produkcja gospodarstw chłopskich.* Warszawa 1968.
68. Michna K.: Produktywność gospodarstw i jej związki z zasobami siły roboczej, środkami produkcji oraz organizacją produkcji roślinnej i zwierzęcej. *Zag. Ekon. rol.* nr 1, 1967.
69. Michna K.: *Rolnictwo w Polsce Ludowej.* LSW, Warszawa 1964.
70. Mieszczankowski M.: Rozwój rolnictwa w Polsce Ludowej. *Probl. ekon.* nr 2, 1970.
71. Miękus K.: Zmiany w poziomie i kierunkach produkcji rolniczej wywołane migracją ludności ze wsi do miast. *Zag. Ekon. rol.* nr 1, 1970.
72. Mikos J., Jemeniuk J.: Rola prawa w procesie intensyfikacji rolnictwa. *Prawo i Życie* nr 2, 1971.
73. Misiuna W.: Teoretyczne i praktyczne aspekty koncentracji w rolnictwie a problem kooperacji produkcji. *Wieś współcz.* nr 9, 1970.
74. Moszczeński S.: *Postępy w ekonomice gospodarstw wiejskich w ostatnim 5-leciu.* Księg. Rol. Warszawa, 1938.
75. Niewiadomski W.: Perspektywy rozwoju rolnictwa ziem północno-wschodnich. *Nowe Rol.* nr 18, 1969.
76. Nowak M.: Potrzeba intensywniejszego gospodarowania na łąkach i pastwiskach. *Prz. hod.* nr 7, 1970.
77. Nowakowski K.: Osiągnięcia produkcji nasion ogrodniczych w 25-leciu PRL w rejonie działalności OCNOS Toruń. *Ogrodnictwo* nr 1, 1970.
78. Nowiński T.: Intensyfikacja produkcji rolnej, *Gosp. Adm. teren.* nr 22, 1970.
79. Nykowski I.: Problem pogodzenia kilku kryteriów w jednym programie liniowym. *Prz. Statyst.*, 1966.
80. Okuniewski J.: Intensywność i poziom produkcji w gospodarstwach chłopskich. Studium dotyczące gospodarstw indywidualnych w woj. poznańskim prowadzących w roku 1954/1955 rachunkowość rolniczą. PWRiL, Warszawa 1959.
81. Okuniewski J.: Podstawowe zadania rolnictwa i metody ich realizacji w 1971 roku. *Gosp. Admin. teren.*, 1971.
82. Okuniewski J.: Możliwości wzrostu produkcji rolniczej w Polsce do końca 20 wieku. *Przem. spoż.* nr 7/8, 1970.
83. Okuniewski J.: Główne kierunki intensyfikacji rolnictwa w latach 1971-1975. *Gosp. Admin. teren.* nr 11, 1970.
84. Okuniewski J.: Warunki efektywnej intensyfikacji produkcji rolniczej w latach 1971-1975. *Nowe drogi* nr 2, 1970.
85. Orliński E.: Rozwój produkcji rolnej w latach 1955-1967 (w woj. opolskim) *Prz. hod.* nr 21/22, 1968.
86. Ossuchowski T.: Program rozwoju i modernizacji produkcji trzody w PGR. *Prz. hod.* nr 9/10, 1969.
87. Otoliński E., Martyna J.: Intensyfikacja produkcji w gospodarstwach wielkoobszarowych położonych w rejonach górskich. *Prz. hod.* nr 11, 1967.
88. Paliwoda J.: *Poprawa struktury gospodarstw rolnych.* Warszawa 1968.
89. Pieniążek S.: Rozważania o przyszłości sadownictwa w Polsce południowej. *Hasło ogrod.* nr 11, 1968.
90. Popko J.: O dalszy wzrost produkcji rolnej. *Prz. geod.* nr 6, 1968.
91. Porzucek B.: Intensywność produkcji rolniczej gospodarstw indywidualnych w świetle badań GUS z 1968 roku. *Wiad. statys.* nr 4, 1969.

92. Ratajczak K.: Intensyfikacja produkcji rolnej i jej granice (na przykładzie PGR). Rocz. WSR z. 37. Poznań, 1967.
93. Ratajczak K.: Analiza postępu technicznego w warunkach intensyfikacji rolnej na przykładzie PGR. Ekonomista nr 1, 1968.
94. Ratajczak K.: Tendencje rozwojowe PGR w latach 1955-1965. Zag. Ekon. rol. nr 1, 1967.
95. Rey K.: Wstępny projekt kart ewidencyjnych obejmujących podstawowe informacje dotyczące gospodarstwa rolniczego. (maszynopis).
96. Romaniuk H.: Perspektywy rozwoju mechanizacji produkcji zwierzęcej. WMR nr 22, 1970.
97. Ruszkowski M.: Kierunki hodowli zbóż w związku z intensyfikacją produkcji. Post. nauk. rol. nr 1, 1967.
98. Rychlik T.: Optymalizacja planu produkcji gospodarstwa rolnego. PWE, Warszawa, 1970.
99. Sadowski W.: Teoria podejmowania decyzji. PWE. wyd. 2, 1963.
100. Sawka W.: Intensyfikacja produkcji rolnej w górskich rejonach woj. wrocławskiego. Wieś współcz. nr 7, 1968.
101. Sielicki W.: Główne problemy intensyfikacji produkcji rolnej w woj. białostockim. Gosp. plan. nr 11, 1968.
102. Skorupka S.: Tendencja rozwoju trzody chlewnej w woj. opolskim. Prz. hod. nr 7, 1969.
103. Solecki M.: Kierunki intensyfikacji w rolnictwie. Gosp. Admin. teren. nr 11, 1970.
104. Solecki M.: Podstawowe problemy planu inwestycyjnego rolnictwa w latach 1971-1975. Inf. Bud. rol. nr 1, 1971.
105. Stachurka R.: Czynniki postępu naukowo-technicznego w rolnictwie polskim, Nowe Rol. nr 15, 1970.
106. Staszyński L.: Samorząd a intensyfikacja produkcji w PGR. Prz. zw. nr 7/8, 1966.
107. Strużek B.: Intensyfikacja rolnictwa krajów RWPG i niektóre jej problemy. Międzyn. Czas. rol. nr 5, 1966.
108. Strużek B.: Strategia intensyfikacji produkcji rolniczej w europejskich krajach socjalistycznych. Wieś współcz. nr 1, 1967.
109. Strużek B.: Warunki i przesłanki intensyfikacji rolnictwa w latach 1971-1975. Wieś współcz. nr 9, 1970.
110. Strużek B.: Rozwój produkcji zbóż w regionie warszawskim w latach 1896-1900 i 1957-1967. Zesz. nauk. SGGW, z. 6. Ser. hist., 1969.
111. Strużek B.: Rola spółdzielczości w rozwoju rolnictwa. Tryb. spółdz. nr 3, 1970.
112. Szemberg A.: Aktualne kierunki przemian w strukturze agrarnej indywidualnego rolnictwa. Wyd. IER, z. 239. (Studia i materiały) Warszawa, 1969.
113. Szklarzewicz J.: Drobiarstwo w minionym dwudziestopięcioleciu. Drobiarstwo nr 7, 1969.
114. Szklarzewicz J.: Osiągnięcia w produkcji drobiarskiej. Prz. hod. nr 19/20, 1969.
115. Szulc J.: Uwagi o produkcji żywca wołowego w Olsztyńskim, Intensyfikacja produkcji żywca wołowego w woj. olsztyńskim Prz. hod. nr 5, 1967.
116. Szulc W.: Drogi zwiększenia i uprzemysłowienia produkcji żywca wieprzowego w PGR. Prz. hod. nr 18, 1968.
117. Szykarczak A.: O podstawowych kierunkach rozwoju rolnictwa polskiego w planie 5-letnim na lata 1966-1970. Międzyn. Czas. rol. nr 1, 1967.
118. Tejchma J.: Osiągnięcia i zadania polskiego rolnictwa. Probl. Pok. nr 3, 1968.
119. Tomaszewski Z.: Ekonomiczny poziom gospodarki rolnej i czynniki jego wzrostu. Zag. Ekon. rol. nr 3, 1970.

120. Tomaszewski Z., Mieszczankowski M.: O perspektywach rozwoju rolnictwa. *Życie Gospod.* nr 15, 1967.
121. Urban M.: Mierzenie intensywności w rolnictwie. *Zag. Ekon. rol.* nr 6, 1966.
122. Urban M.: W sprawie intensywności indywidualnych gospodarstw rolnych. *Nowe Rol.* nr 9, 1957.
123. Urban M.: Rozważania nad postępowaniem technicznym w rolnictwie. *Post. Nauk. rol.* nr 5, 1961.
124. Urban M.: Podstawy teoretyczne specjalizacji gospodarstw rolnych. *Nowe Rol.* nr 2, 3, 1962.
125. Urban M.: Możliwości i kierunki rozwoju gospodarki drobnotowarowej w rolnictwie. *Nowe Rol.* nr 11, 12, 1962.
126. Urban M.: System nakładczy, jako system planowego rozwoju gospodarki drobnotowarowej w rolnictwie. W pr. zbior.: *Dalsze uwagi o kierunkach perspektyw rozwoju rolnictwa*, PWRiL, Warszawa, 1944.
127. Urban M.: Zastosowanie metod planowania programu w rolnictwie RRZD. Wrocław 1967.
128. Urban M.: Wybrane zagadnienia poradnictwa rolniczego RRZD. Wrocław 1967.
129. Wadas J.: Intensyfikacja gospodarki na łąkach i pastwiskach Pomorza Zachodniego. *Wiad. melior.* nr 9, 1969.
130. Wójcicki Z.: Nowe kierunki rozwoju mechanizacji PGR. *Mechaniz. Rol.* nr 3, 1969.
131. Wyszomirski T.: Intensyfikacja produkcji a kredyt. *Wiad. NBP.* nr 2, 1969.
132. Zdański F.: Wpływ melioracji na intensyfikację gospodarstw rolnych w gromadzie Szczurów, pow. Brzesko. *Wiad. melior.* nr 1, 1968.
133. Zielińska H.: Produkcja w gospodarstwach indywidualnych w świetle ankiety 1967 (Studia i materiały) IER. Warszawa, 1971.
134. Ziemia M.: Polityka rolna w 25-leciu Polski Ludowej. *Zesz. nauk. PGdań. Ekon.* z. 5, 1969.